अध्याय 12: त्वम् आपणं गच्छ

विषय-सूची 11 प्रश्नावली · 31 प्रश्न

प्रश्नावली 1	पूर्वपृष्ठस्य कोष्ठके दत्तानि रूपाणि दृष्ट्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 2	निम्नलिखितेषु सुभाषितेषु लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु।	4 प्रश्न
प्रश्नावली 3	उदाहरणानुगुणं लोट्लकारस्य रूपाणि लिखन्तु।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 4	उदाहरणानुगुणं बहुवचनस्य रूपाणि लिखन्तु।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 5	विद्यालयस्य वार्षिकोत्सवे के-के किं किं कुर्वन्ति इति सूचनारूपेण वाक्यानि पुनः लिखन्तु।	7 प्रश्न
प्रश्नावली 6	परिच्छेदे पट्टिकातः उचितैः क्रियारूपैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	मार्गे सूचनादीपाः फलकानि च भवन्ति। तेषां चित्राणि दृष्ट्वा पट्टिकापदैः वाक्यानि रिक्तस्थानेषु लिखन्तु।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 8	उदाहरणानुसारं क्रियापदस्य लोट्-लकाररूपैः वाक्यानि पूरयन्तु।	8 प्रश्न
प्रश्नावली 9	चिह्नानि (? ! | ,) भावानुसारं वाक्ये योजयन्तु।	5 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजनाकार्यम् 1	परियोजनाकार्यम् — पुस्तकात् लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु।	1 प्रश्न
प्रश्नावली परियोजनाकार्यम् 2	परियोजनाकार्यम् — गृहे माता किं किम् आदिशति इति लोट्लकारे पञ्च वाक्यानि लिखन्तु।	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — पूर्वपृष्ठस्य कोष्ठके दत्तानि रूपाणि दृष्ट्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु।

प्रश्न 1

लिखतु, लिखताम्, ...; लिख, लिखतम्, लिखत; लिखानि, लिखाव, ...; तथा क्रीडताम्, ..., क्रीडतम्, ..., क्रीडानि, क्रीडाव, क्रीडाम इत्यादीनां लोट्लकाररूपाणां रिक्तस्थानानि पूरयन्तु।

हल

लोट्लकारस्य प्रथमपुरुषे एकवचने 'तु', द्विवचने 'ताम्', बहुवचने 'अन्तु' भवति। एतादृशानि रूपाणि पूरयितव्यानि।

उत्तर: लिखतु, लिखताम्, लिखन्तु; लिख, लिखतम्, लिखत; लिखानि, लिखाव, लिखाम। क्रीडतु, क्रीडताम्, क्रीडन्तु; क्रीड, क्रीडतम्, क्रीडत; क्रीडानि, क्रीडाव, क्रीडाम।

प्रश्नावली 2 — निम्नलिखितेषु सुभाषितेषु लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु।

प्रश्न 1

(क) कालं वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी। देशोऽयं क्षोभरहितः सज्जनाः सन्तु निर्भयाः।।

हल

सुभाषिते लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखितव्यानि।

उत्तर: वर्षतु, सन्तु।

प्रश्न 2

(ख) सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः। सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग्भवेत्।।

हल

सुभाषिते लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखितव्यानि।

उत्तर: भवन्तु, सन्तु, पश्यन्तु।

प्रश्न 3

(ग) इमा आपः शिवाः सन्तु शुभाः स्वच्छाश्च निर्मलाः। पावनाः शीतलाः सन्तु पूताः सूर्यस्य रश्मिभिः।।

हल

सुभाषिते लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखितव्यानि।

उत्तर: सन्तु, सन्तु।

प्रश्न 4

(घ) निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम्। अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरं वा न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः।।

हल

सुभाषिते लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखितव्यानि।

उत्तर: निन्दन्तु, स्तुवन्तु, समाविशतु, गच्छतु, अस्तु।

प्रश्नावली 3 — उदाहरणानुगुणं लोट्लकारस्य रूपाणि लिखन्तु।

प्रश्न 1

यथा- पठति – पठतु। खादति – ...., क्रीडामि – ....., पश्यसि – ....., हसति – ....., नयसि – ....., नृत्यति – ....., गच्छामि – ..... इत्येतेषां लोट्लकाररूपाणि लिखन्तु।

हल

दत्तानि लट्लकाररूपाणि तत्तत्पुरुषानुसारं लोट्लकारे परिवर्तनीयानि।

उत्तर: पठति – पठतु; खादति – खादतु; क्रीडामि – क्रीडानि; पश्यसि – पश्य; हसति – हसतु; नयसि – नय; नृत्यति – नृत्यतु; गच्छामि – गच्छानि।

प्रश्नावली 4 — उदाहरणानुगुणं बहुवचनस्य रूपाणि लिखन्तु।

प्रश्न 1

यथा- उत्तिष्ठतु – उत्तिष्ठन्तु। खादतु – ....., आगच्छतु – ....., पठतु – ....., उपविशतु – ....., पततु – ....., गच्छतु – ..... इत्येतेषां बहुवचनरूपाणि लिखन्तु।

हल

एकवचनस्य लोट्लकाररूपात् प्रथमपुरुषबहुवचनरूपम् 'अन्तु'-प्रत्ययेन निर्मेयम्।

उत्तर: उत्तिष्ठतु – उत्तिष्ठन्तु; खादतु – खादन्तु; आगच्छतु – आगच्छन्तु; पठतु – पठन्तु; उपविशतु – उपविशन्तु; पततु – पतन्तु; गच्छतु – गच्छन्तु।

प्रश्नावली 5 — विद्यालयस्य वार्षिकोत्सवे के-के किं किं कुर्वन्ति इति सूचनारूपेण वाक्यानि पुनः लिखन्तु।

प्रश्न 1

(क) प्रधानाध्यापकः वार्षिकं विवरणं पठति।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: प्रधानाध्यापकः वार्षिकं विवरणं पठतु।

प्रश्न 2

(ख) बालिकाः नृत्यन्ति।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: बालिकाः नृत्यन्तु।

प्रश्न 3

(ग) यूयम् आसन्दान् स्थापयथ।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: यूयम् आसन्दान् स्थापयत।

प्रश्न 4

(घ) छात्रनायकः स्वागतं करोति।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: छात्रनायकः स्वागतं करोतु।

प्रश्न 5

(ङ) मम मित्रं धन्यवादं निवेदयति।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: मम मित्रं धन्यवादं निवेदयतु।

प्रश्न 6

(च) संस्कृत-शिक्षिका वेदिकां सञ्चालयति।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: संस्कृत-शिक्षिका वेदिकां सञ्चालयतु।

प्रश्न 7

(छ) कार्यक्रमानन्तरं छात्राः उत्थाय राष्ट्रगीतं गायन्ति।

हल

लट्लकारस्य वाक्यं लोट्लकारे सूचनारूपेण परिवर्तनीयम्।

उत्तर: कार्यक्रमानन्तरं छात्राः उत्थाय राष्ट्रगीतं गायन्तु।

प्रश्नावली 6 — परिच्छेदे पट्टिकातः उचितैः क्रियारूपैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु।

प्रश्न 1

पट्टिका- शृण्वन्तु, गच्छन्तु, लिखन्तु, पठन्तु, पृच्छन्तु, कुर्वन्तु, वदन्तु, उत्तिष्ठन्तु, उपविशन्तु, अभिवादयन्तु। यदा अध्यापकः कक्षाम् आगच्छति तदा प्रथमं सर्वे .....। उपचारवाक्येन तम् .....। यदा सः वदति तदा एव सर्वे .....। तस्य सूचनानुसारं पाठं .....। गृहपाठं .....। परस्परं वार्तालापं न .....। प्रश्नस्य उत्तरं .....। संशयं .....। तस्य उपदेशम् .....। बहिः मा .....।

हल

पट्टिकायां दत्तानि लोट्लकाररूपाणि सन्दर्भानुसारं रिक्तस्थानेषु योजनीयानि।

उत्तर: यदा अध्यापकः कक्षाम् आगच्छति तदा प्रथमं सर्वे उत्तिष्ठन्तु। उपचारवाक्येन तम् अभिवादयन्तु। यदा सः वदति तदा एव सर्वे उपविशन्तु। तस्य सूचनानुसारं पाठं पठन्तु। गृहपाठं लिखन्तु। परस्परं वार्तालापं न कुर्वन्तु। प्रश्नस्य उत्तरं वदन्तु। संशयं पृच्छन्तु। तस्य उपदेशं शृण्वन्तु। बहिः मा गच्छन्तु।

प्रश्नावली 7 — मार्गे सूचनादीपाः फलकानि च भवन्ति। तेषां चित्राणि दृष्ट्वा पट्टिकापदैः वाक्यानि रिक्तस्थानेषु लिखन्तु।

प्रश्न 1

पट्टिका- तिष्ठ, प्रतीक्षस्व, वामतः गच्छ, दक्षिणतः गच्छ, यानं मा स्थापय, पदयात्रिका! गच्छ, अग्रे विद्यालयः। मार्गस्थानां सूचनाफलकानां चित्राणि दृष्ट्वा पट्टिकापदैः रिक्तस्थानेषु वाक्यानि लिखन्तु।

हल

चित्रं → पट्टिकापदम् —

वामदिशायाः बाणः (←) — वामतः गच्छ
दक्षिणदिशायाः बाणः (→) — दक्षिणतः गच्छ
बालकाः मार्गं पारयन्ति (त्रिकोणफलकम्) — अग्रे विद्यालयः
हरितवर्णे चलन् पदयात्री — पदयात्रिकाः! गच्छ

सूचनादीपः —
रक्तः — तिष्ठ
पीतः — प्रतीक्षस्व
हरितः — गच्छ

'P' उपरि रेखा (वाहनस्थापननिषेधः) — यानं मा स्थापय

उत्तर: ← वामतः गच्छ; → दक्षिणतः गच्छ; विद्यालयफलकम् — अग्रे विद्यालयः; पदयात्री — पदयात्रिकाः! गच्छ; रक्तः — तिष्ठ, पीतः — प्रतीक्षस्व, हरितः — गच्छ; यानं मा स्थापय

प्रश्नावली 8 — उदाहरणानुसारं क्रियापदस्य लोट्-लकाररूपैः वाक्यानि पूरयन्तु।

प्रश्न 1

(क) अम्ब! अहं क्रीडार्थं .....। (गच्छ्)

हल

उत्तमपुरुषे एकवचने 'आनि'-प्रत्ययः भवति। अहम् — उत्तमपुरुषः एकवचनम्।

उत्तर: अम्ब! अहं क्रीडार्थं गच्छानि।

प्रश्न 2

(ख) आगच्छन्तु वयं प्रार्थनागीतं .....। (गाय्)

हल

उत्तमपुरुषे बहुवचने 'आम'-प्रत्ययः भवति। वयम् — उत्तमपुरुषः बहुवचनम्।

उत्तर: आगच्छन्तु वयं प्रार्थनागीतं गायाम।

प्रश्न 3

(ग) ज्वरः अस्ति। पुत्र! वृष्टौ न .....। (क्रीड्)

हल

मध्यमपुरुषे एकवचने (त्वम्) क्रियायाः मूलरूपम् एव तिष्ठति।

उत्तर: ज्वरः अस्ति। पुत्र! वृष्टौ न क्रीड।

प्रश्न 4

(घ) लते! भवती मम उपनेत्रम् .....। (आ + नय्)

हल

भवती — प्रथमपुरुषः एकवचनम्, अतः 'तु'-प्रत्ययः भवति।

उत्तर: लते! भवती मम उपनेत्रम् आनयतु।

प्रश्न 5

(ङ) आर्ये! अहम् अन्तः .....। (प्रविश्)

हल

अहम् — उत्तमपुरुषः एकवचनम्, अतः 'आनि'-प्रत्ययः भवति।

उत्तर: आर्ये! अहम् अन्तः प्रविशानि।

प्रश्न 6

(च) अहं पृच्छामि त्वम् उत्तरं .....। (वद्)

हल

त्वम् — मध्यमपुरुषः एकवचनम्, अतः क्रियायाः मूलरूपम् एव तिष्ठति।

उत्तर: अहं पृच्छामि त्वम् उत्तरं वद।

प्रश्न 7

(छ) यूयं शीघ्रं नगरम् .....। (आ + गच्छ्)

हल

यूयम् — मध्यमपुरुषः बहुवचनम्, अतः 'त'-प्रत्ययः भवति।

उत्तर: यूयं शीघ्रं नगरम् आगच्छत।

प्रश्न 8

(ज) तात! वयं कदा चलचित्रं .....? (पश्य्)

हल

वयम् — उत्तमपुरुषः बहुवचनम्, अतः 'आम'-प्रत्ययः भवति।

उत्तर: तात! वयं कदा चलचित्रं पश्याम?

प्रश्नावली 9 — चिह्नानि (? ! । ,) भावानुसारं वाक्ये योजयन्तु।

प्रश्न 1

(क) पुत्र किं करोषि

हल

सम्बोधने विस्मयादिचिह्नं (!), प्रश्नार्थे प्रश्नचिह्नं (?) च योजनीयम्।

उत्तर: पुत्र! किं करोषि?

प्रश्न 2

(ख) कः श्लोकं वदति

हल

प्रश्नवाचकं वाक्यम् अतः अन्ते प्रश्नचिह्नम् (?) योजनीयम्।

उत्तर: कः श्लोकं वदति?

प्रश्न 3

(ग) भवान् तत्र तिष्ठतु

हल

आदेशसूचकं वाक्यम् अतः अन्ते पूर्णविरामः (।) योजनीयः।

उत्तर: भवान् तत्र तिष्ठतु।

प्रश्न 4

(घ) आचार्यः कदा आगच्छति

हल

प्रश्नवाचकं वाक्यम् अतः अन्ते प्रश्नचिह्नम् (?) योजनीयम्।

उत्तर: आचार्यः कदा आगच्छति?

प्रश्न 5

(ङ) अहो रमणीयः पर्वतः

हल

विस्मयसूचकं वाक्यम् अतः 'अहो' अनन्तरं विस्मयादिचिह्नम् (!) योजनीयम्।

उत्तर: अहो! रमणीयः पर्वतः।

प्रश्नावली परियोजनाकार्यम् 1 — परियोजनाकार्यम् — पुस्तकात् लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु।

प्रश्न 1

पुस्तकात् लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु।

हल

छात्राः पाठ्यपुस्तकात् लोट्लकारस्य क्रियापदानि चित्वा लिखन्तु।

उत्तर: आगच्छ, करवाणि, गच्छ, आनय, ददातु, स्वीकुरु, नय, स्वीकरवाणि, जानातु, स्वीकरोमि, पश्यतु, गच्छतु, यच्छानि, योजयतु, स्वीकरोतु, आगच्छतु।

प्रश्नावली परियोजनाकार्यम् 2 — परियोजनाकार्यम् — गृहे माता किं किम् आदिशति इति लोट्लकारे पञ्च वाक्यानि लिखन्तु।

प्रश्न 1

गृहे माता भवन्तं भवतीं "किं किम् आदिशति" इति लोट्लकारे पञ्च वाक्यानि लिखन्तु।

हल

(आदर्श-उत्तरम् — स्व-अनुभवानुसारं भिन्नानि वाक्यानि अपि लेखितुं शक्यन्ते।)

गृहे मम माता आदिशति —

१. प्रातःकाले उत्थाय ईश्वरं स्मर।

२. प्रतिदिनं ध्यानेन स्वाध्यायं कुरु।

३. दुर्बलान् मा पीडय।

४. सर्वेभ्यः शुभकामनाः यच्छ।

५. मानवीयगुणान् धारय।

अत्र स्मर, कुरु, पीडय, यच्छ, धारय — एतानि लोट्लकारस्य मध्यमपुरुष-एकवचनरूपाणि।

उत्तर: यथा — प्रातःकाले उत्थाय ईश्वरं स्मर। प्रतिदिनं स्वाध्यायं कुरु। दुर्बलान् मा पीडय। सर्वेभ्यः शुभकामनाः यच्छ। मानवीयगुणान् धारय।